

5. Хондкариан О.А., Завалишин И.А., Невская О.М. Рассеянный склероз. – Москва. – Медицина. – 1987.
6. Cumminos J.Z., Petry S., Dian Z et al. Organic personality disorder in dementia syndromes: an inventory approach. J.Neuropsych. Clin. Neurosci – 1990, 2: 261-267.
7. Fukazawa T., Hamada T., Tashiro K. et al. Acute transverse myelopathy in multiple sclerosis. J.Neurol. Sci. 1990, 100: 217-222.
8. Gentiloni N., Schiattino D., Della-Corte F. et al. Neurogenic pulmonary edema: presenting symptoms in multiple sclerosis. J.Neurol. Scr., 1992, 13: 435-438.
9. Kiza J., Harada M., Yamaguchi Y. et al. Hyperprolactinemia in multiple sclerosis. J.Neurol. Sci. 1991, 102: 61-66.
10. Zauer K. Multiple sclerosis in the Old World: the new old map. In: Frirnhafer W., Zauer K. (eds) Multiple Darmstadt: Zeuchtturm – Verlag ZTV Press, 1994:14-27.
11. Morarin M.A., Wilkins D.E., Patel S. Multiple sclerosis and serial computerised tomography. Arch.Neurol. 1980, 37:189-190.
12. Rose M.R., Ball J.A., Thompson P.D. Magnetic resonance. Imaging in tonic spasms of multiple sclerosis. J.Neurol. 1993, 241:115-117.
13. Stenager E.N., Stenager E., Koch-Henrikson N. et al. Suicide and multiple sclerosis: An epidemiological investigation. J.Neurol. Neurosurg Psychiatry. 1992, 55:542-545.
14. Wietholter H. Therapy der Immunoneuropathien. Aktuelles aus Deagnostik und Therapie in Neurologic. – Ганновер, ФРГ, 10-14 сентября, 1996.
15. Weir A.I., Hansen S., Ballantyne J.P. Motor unit potential abnormalities in multiple sclerosis. Further evidence for a peripheral nervous system defect. J.Neurol. Neurosurg Psychiatry 1980, 43:999-1004.

**Ю.М. ПАНИШКО, В.І. КОВЦУН,
Р.С. КОЗІЙ, В.В. ТАРАСОВ**

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ РОЗВИТКУ ГІДРОТЕРАПІЇ

Стаття розглядає деякі аспекти історії розвитку гідротерапії.

Статья рассматривает некоторые аспекты истории развития гидротерапии.

The article examines some aspects of history of development of hydrotherapy.

Перші відомі науці великі рабовласницькі держави утворилися в басейні річок Нілу, Тигру, Євфрату, Хуанхе, Гангу. Розвиток культури і медицини, зокрема у перших великих рабовласницьких державах мав свою специфіку залежно від соціальних умов і географічних особливостей.

Лікувальні властивості багатьох природних факторів відомі з сивої давнини, елементарні методи для водолікування в місцях джерел мінеральної води були аналогами бальнеологічних методів. Інформація про лікувальні властивості води швидко розповсюджувалася за межі джерела мінеральної води і сприяла потужному паломництву багатьох хворих людей.

До числа найбільш старовинних матеріальних свідчень лікування мінеральними водами належать залишки споруд біля джерел вуглекислих вод в околицях швейцарського курорту Санкт-Галлен.

При розкопках у північно-західній Індії стародавнього міста Махенджо-Даро виявлено, що в місті вже за 3000 років до н.е. була каналізація з трубами до 2 м в діаметрі, басейни при будинках (!)

Згадки про застосування води як лікувального засобу знаходимо в індійському епосі Рігведи (1500 р. до н.е.). Аюрведа (“Знання життя”) – літературна пам’ятка та джерело вивчення медицини Індії була написана протягом IX-III ст. до н.е. Поряд із дієтотерапією, застосуванням біля 800 лікарських рослин, продуктів тваринного походження, мінералів описано значення води для лікування хворих людей.

Китайський народ на противагу іншим стародавнім народам зберіг численні писемні пам’ятки своєї культури, зокрема з розвитку медицини. Медичний кодекс “Нуці-Кінг” датовано 2657 р. до н.е. Лікувальні засоби китайської медицини були дуже різноманітними. В працях давньокитайських лікарів містяться повідомлення про використання мінеральних вод для лікування хворих людей.

Лікарі Тибету для підтримання здоров'я радили тривале перебування на свіжому повітрі, купання в озерах та річках, “яке знижує поганий запах, зменшує слабкість тіла, сонливість, зайву повноту”.

Цікаву інформацію знаходимо в пам'ятках матеріальної культури народів Месопотамії. Коли в 1902 р. французькі археологи на руїнах акрополя м. Сузі знайшли велику кам'яну плиту часів царя Хаммурапі (біля 2000 р. до н.е.), на якій було записано 282 закони Хаммурапі, то виявилось, що частина цих законів стосується лікарської допомоги. Самий факт, що Хаммурапі в своєму законодавстві приділяв увагу цим питанням, свідчить про значний розвиток медицини в той час. Певну роль лікарів в суспільстві. Найбільш поширеними засобами лікування були вода і олія. Саме слово “лікар” дослівно означало “знавець води, олії”.

В Святому Письмі багато епізодів присвячено лікуванню людей в цілющих джерелах. Згадується Сілоамська купель, священне озеро Бетesda під Єрусалимом.

Цікаві подробиці застосування водних процедур знаходимо в медицині Єгипту. Тропічний клімат цієї країни, тривалі повені, швидкість загнивання продуктів, поширення гельмінтозів, шкірні захворювань – все це змушувало лікарів звертати увагу на неухильне дотримання гігієнічних правил. За відомостями, що збереглися до наших часів, жерці-лікарі повинні були підкорятися певному ритуальному режимові життя: бути поміркованими в їжі, винятково охайними, кілька разів на добу робити обмивання тіла. За Геродотом, єгипетські лікарі радили для підтримання здоров'я регулярно в кінці кожного місяця протягом 3-х днів звільняти організм від шлаків, радили раніше вставати, щодня обтиратися холодною водою.

З Єгипту метод лікування водою був запозичений греками в часи Піфагора (570-500 р. до н.е.). Греки будували “водні центри” біля джерел та річок, де можна було купатися, відпочивати та лікуватися. Сприятливі обставини проживання греків зумовили розвиток у цього народу усіх галузей мистецтва і науки, зокрема медицини. Виняткову увагу греки приділяли фізичним вправам, загартуванню, особистій гігієні. Культурні тіла античні греки надавали такого значення, якого не надавав жоден з наступних народів багато віків. До храмів, присвячених богові-цілителю Асклепію – асклепейонів приходили хворі люди. Лікарів готували в приватних школах. З таких шкіл основними були школи в малоазійському м. Кнідосі та на острові Кос. З Коської школи і вийшов славнозвісний лікар античної медицини Гіппократ (460-377 р. до н.е.).

Метод лікування водою був удосконалений Гіппократом. Він був одним із перших лікарів, що оздоровлював людей спеціально приготовленою водою. Саме йому належить вислів: “вода допомагає при багатьох хворобах, де все інше перестало допомагати”.

З Греції вчення Гіппократа про водолікування було запозичено в Рим лікарем Асклепіадом (128-56 р. до н.е.). Багаточисельні залишки давньоримських терм свідчать про те, що водолікування отримало в Римі широке розповсюдження. Найбільш відомими були терми Каракалли. Асклепіад надавав особливого значення “невидимому диханню” шкіри, яке потрібно всіляко підтримувати частими купаннями, вологими розтираннями, фізичними вправами. У своїй терапії Асклепіад не був прибічником медикаментозних методів лікування, а головного значення надавав чистоті тіла, прогулянкам на свіжому повітрі, їзді на коні, веслуванню, гімнастичним вправам, що сприяють кращому рухові частинок-атомів в організмі і перешкоджають засміченню його пор і каналів (!)

Римському лікарю Архігену (I-II ст. н.е.) належить перша спроба класифікації мінеральних вод. Громадські купальні з приміщеннями для вмивання теплою та гарячою водою, для купання в холодній воді, для відпочинку отримали назву “бальніум”. Особливо цінувалися купальні-бальніуми, де застосовувалася мінеральна вода. Місто Ахен відоме з I ст. н.е. як римське поселення, яке виникло біля лікувальних джерел. Місто Баден-Баден відоме з часів Римської імперії своїми термальними (т.т. 68°C) слабомінералізованими джерелами.

Відомо, що в “бальніумі” імператора Севера (225-235 р.н.е.) одночасно могли купатися понад 2000 осіб. На завойованих землях римляни будували цирку і... терми. Дякуючи римлянам з'явилось багато відомих сьогодні міжнародних водних курортів.

Починаючи з VII ст. на арену світової історії виходять арабські народи. На початку другого тисячоліття розвиток медицини пов'язаний з іменем Абу Алі Ібн Сіні (980-1037 р. н.е.). Фундаментальна праця Авіценни “Канон лікарської науки” – медична енциклопедія в 5-и книгах, яка отримала світове визнання, перекладалась багатьма європейськими мовами і 5 століть була обов'язковим керівництвом для лікарів Сходу та Європи, містить цінну інформацію про застосування води для збереження здоров'я та лікування хворих.

В X ст. медичний твір перекладений з грецької мови на болгарську і переписаний на Русі для Київського князя Святослава, відомий під назвою “Изборник Святослава” в двох варіантах (1073 р. н.е.).

176 р.) містить інформацію про підтримку фізичної чистоти тіла, гігієнічних обмивань, миття взуття людей.

Статті рукопису бібліотеки Троїцько-Сергієвої Лаври за списком XVI ст. під назвою “О лечении обхождении и воздушных переменах” дають раціональні поради з дієтетики, подають правила про “вхождении банном”, лікування хворих водами “студенцов”, тобто мінеральних джерел. Російські дослідники С.М. Чебан (1813), Н.С. Тихонравов (1854) відносять написання медичних статей Лаврського рукопису до часів “Изборника Святослава”.

В XII-XIII ст. починають відкривати університети з медичними факультетами при них. Перші університети на Заході було засновано в Парижі (1125), далі в Болоньї (1158); в слов'янських країнах перші університети було відкрито в Празі (1348), Кракові (1364).

В середньовіччі стають відомими курортами Пломб'єр ле Бен та Ахен – улюблена резиденція Карла Великого. В подальшому набули визнання мінеральні джерела Спа та Котре, з XIII ст. набули популярності джерела Абано-Терме, на початку XIV ст. став розвиватися курорт Баден-Баден, який ще з часів Римської імперії своїми термальними (t до 68°C) хлориднонатрієвими мінералізованими джерелами. В 1347-1358 рр. заснований курорт Карлсбад (Карлови Вари), який своїми термальними (t до 41-72°C) вуглекислими сульфатно-гідрокарбонатними джерелами.

Тривалий час застосування водних процедур базувалося на практичних уявленнях. З'явлення водолікування почалося з другої половини XVI ст., хоча цей метод лікування не отримав достатнього наукового обґрунтування.

Добрим словом слід згадати Фрідріха Гофмана (1660-1742), відомого німецького терапевта, який для лікування хворих широко застосовував дієту, мінеральні води, вивчав лікувальні джерела, займався розвитком курортної справи. Академічна медицина того часу скептично відносилася до проблеми водолікування, залишаючи це в руках натурлікарів. Лише в XVIII ст. з'являється інтерес до водолікування в Англії та Німеччині.

Розвиток курортної справи в Росії пов'язують з ініціативою царя Петра I, який ознайомився з деякими закордонними курортами і в 1719 р. видав указ про лікувальні Кончезерські води біля Петрозаводська – перший офіційний курорт Росії.

Одним із піонерів сучасного водолікування був Вінценц Прісніц (1799-1851) – звичайний лікарин з Австрійської Сілезії. Лікуючи тварин холодною водою і спостерігаючи позитивний ефект, він експеримент на собі, на близьких людях і отримав покращення здоров'я. В 1826 р. відкрив в Брестенбергу першу спеціальну водолікарню, де розробляв лікування водою і вдосконалював техніку лікувальних процедур. Застосовував холодну воду для пиття (від 12 до 20 склянок на добу), проводив водні процедури: холодні ванни, душі, вологі обгортання, компреси в поєднанні з підвищеним потінням з одночасним застосуванням дієти, рухового режиму на свіжому повітрі. Своєю діяльністю заставив медичний світ звернути більш серйозну увагу на водолікування.

В Росії ще в 1825 р. штаб-лікар Олександр Нікітін в книзі “О весеннем лечении болезней... и другими, и теплыми ваннами, и минеральными и морскими водами” дав повний опис дії холодних водних ванн на організм та фізіологічні реакції на ці процедури.

Слід згадати Вільгельма Вінтерніца (1835-1917) професора Віденського університету, який займався водолікарню. Він в 1865 р. захистив дисертацію, в якій науково обґрунтував деякі лікувальні процедури. Уявлення В.Вінтерніца про виникнення судинних реакцій у відповідь на холодові подразнення не втратили своєї актуальності.

Використання води, як фактора, що дозволяє підвищити захисті реакції організму, знайшли своє відображення в науковій праці “Водолікування та природний імунітет” (1867).

Розповідь про піонерів водолікування буде неповною, якщо оминати постать пастора Сабастіана Кнейпа (1821-1898). Він під час тяжкої хвороби прочитав книгу німецького лікаря Гана про лікування водою різних хвороб. Застосовував ці гідропроцедури на власному організмі і отримав оздоровлення. Почав лікувати людей апробованими на собі способами водолікування. Свій тридцятирічний досвід лікування людей водою описав в книзі “Мое водолікування: засоби для лікування хвороб і збереження здоров'я”. Слава про пастора С. Кнейпа швидко розійшлася по всьому світу. Достатньо згадати, що його книжка перевидавалась 46 разів, а в 1897 р. була перекладена російською мовою.

Наукові керівництва з бальнеології почали друкуватися лише в XIX ст. Перше керівництво з бальнеології з'явилося у Франції – Patissier (1818), в Росії в 1841 р. вийшло керівництво з гідротерапії німецького лікаря Михайла Ломовського, а в 1859 р. вийшла робота Богуслава Гржимайло – перше керівництво з гідротерапії, яке мало фізіологічне обґрунтування. В 1865 р. гідротерапію як самостійну дисципліну починають викладати в Московському університеті. В

1868 р. в Німеччині виходить керівництво з бальнеології Lezsch, а в 1877 керівництво з бальнеології Winternitz.

Клініко-фізіологічні основи бальнеокліматології були закладені в XVIII ст. Р. Расселом (Англія), в XIX-XX ст. О. Лібрайхом, К. Грьоделем (Німеччина), Ш.Л.М. Дюран-Фарделем (Франція), Ч. Фругоні (Італія).

Успіхи курортології знайшли своє відображення в трьохтомному керівництві Дитриха Камінера з бальнеології та медичної кліматології (1924). У Франції заснований Національний інститут гідрології та бальнеології. На сучасних курортах Німеччини розташовані інститути профілактичної медицини, бальнеології, фізичних методів лікування та медичної реабілітації. В Бадгастайні (Австрія) організований науково-дослідний бальнеологічний інститут. В Бадені, біля Відня, розташований інститут бальнеології та ревматичних захворювань. В Давосі (Швейцарія) працює Інститут медицини та високогірного клімату. В Італії працюють Інститут медичної гідрології (Рим), інститут медичної гідрології та кліматології Міланського університету. В США створений інститут медичної кліматології в Філадельфії (1958). В багатьох інших країнах існують науково-дослідні інститути бальнеології, кліматології і т.п.

В 1921 р. в Лондоні створено міжнародне товариство медичної гідрології, яке об'єднало наукові товариства та вчених багатьох країн світу.

В Росії в 1855 р. побачило світ "Полное, систематическое, практическое описание минеральных вод, лечебных грязей и купаний в Российской империи" К.И. Грума. В 1863 р. в П'ятигорську створено Російське бальнеологічне товариство, в 1867 р. створено бальнеологічне товариство в Одесі. В 1920 р. створений перший в СРСР бальнеологічний інститут в П'ятигорську. Найвідоміші бальнеологічні курорти: Арзні, Боржомі, Джермук, Кавказькі Мінеральні Води, Цхалтубо, на Україні – Любінь Великий, Миргород, Моршин, Немирів, Поляна, Синяк, Трускавець, Хмільник та ін.

До речі, в Трускавці відкрита Міжнародна клініка відновлювального лікування, якою керує доктор медичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, Герой України В.І. Козьявкін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленський Н.А. Древнерусское врачевание в XI-XVII вв. – Москва, Гос. Изд-во медлитературы, 1960. – 326 с.
2. Верхратський С.А. Історія медицини. 3-є вид., випр. і доп. – Київ: Вища школа, 1983. – 384 с.
3. Курортология и физиотерапия (руководство). Под ред. В.М. Боголюбова. В 2 томах. Т.1. – М.: Медицина, 1985. – 560 с.
4. Курорты. Энциклопедический словарь / Гл. ред. Е.И. Чазов. – М.: Сов.энциклопедия, 1983. – 592 с.
5. Олефиренко В.Т. Водотеплолечение. – 3-е изд. – М.: Медицина, 1986. – 288 с.

І. РАНЦЯ, І. ВАНДА, Л. КОТИК

СПОСІБ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (ЗА ПРАЦЯМИ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО)

Опрацьовано наукову спадщину фундатора української суспільної географії С. Рудницького. Звернено увагу на вплив природно-, історико- та політико-географічних факторів на становлення способу життя як аспекту культури українського народу.

Обработано научные труды основателя украинской общественной географии С. Рудницкого. Внимание обращено на влияние природно-, историко- и политико-географических факторов на формирование образа жизни как аспекта культуры украинского народа.

The scientific input of the founder of Ukrainian human geography Stepan Rudnytskyi has been studied. The attention to influence of natural, historical- and political-geographical factors upon the life style as the issue of culture of Ukrainian nation creation is paid.